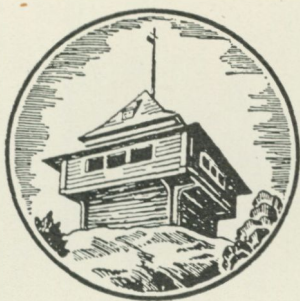

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1949**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1949

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar mittpartiet av en duk, daterad 1643 och prydd med danska adelsvapen. Duken, som är en gåva till museet av fröken Eda Witt, behandlas närmare på sid. 187. — Nordiska museet 235,925.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1949

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

FOLKLORISTISK FÄLTFORSKNING I 1810-TALET SVERIGE

av C.-H. Tillbagen

Åren 1834—42 utkom ett av den svenska folklivsforskningens standardverk: Adolf Iwar Arwidssons Svenska Fornsånger. Tyvärr fick det få subskribenter, trycktes i liten upplaga och blev snart en bibliofil raritet. Jag minns ännu med vilken bokälskarstolthet jag som ung student i 1930-talets Uppsala efter ett lyckat antikvariatkap bar hem denna dyrgrip till min studerkammarens gungstol och brasa; den dagen var mitt lekintresses konfirmationsdag. Jag har sedan aldrig under uppteckningsresor i söder och norr försummat att samla lekar, och jag har aldrig tyckt en bygdeundersökning vara riktigt tillfredsställande, förrän jag också fått med en ordentlig samling av det tjugande, vårligt livssprudlande kulturgods, som leken i alla dess uppenbarelseformer utgör.

Arwidsson kunde sin sak. Då jag nyligen ställts inför uppgiften att bidra till en monografi över svenska lekar, har jag gått igenom hans papper. Vad som då överraskat är den påtagligt moderna vetenskapliga apparat, som kommit till användning vid materialets anskaffning. För egen del har jag framför allt genom Nordiska museets stora stab av bygdemeddelare dels samlat tiotusentals lekuppteckningar, som gett besked om lekformerna inom landets olika delar, dels tack vare en stor mängd svar på speciella frågelistor strävat efter att få lekens miljö och biologi åskådliggjord. Ett studium av Arwidssons materialtillgångar ger vid handen att dessa kommit till på ett i princip likartat sätt.

Den källa Arwidsson öst ur är i första hand Leonard Rääfs och bröderna Johan och Daniel Wallmans samlingar, båda till-

sammans omfattande tre digra folioband. Av dessa samlingar, som förvaras i Kungliga biblioteket, tycks tredje bandet i allt väsentligt ha tillkommit före 1820 genom direkt uppteckning i fältet. Både Rääf och bröderna Wallman, av vilka Johan tydligen bidragit med det mesta — Daniel dog redan 1818 — har därvid använt sig av sagesmän ur skilda samhällsklasser. Det behövs med ledning av handskrifternas anteckningar föga fantasi för att följa de lärda och ivriga herrarna på deras upptäcktsfärder i backstugor och herrgårdar, stadssalonger och prästboställen. "Karin Persdotter i Eneby fattigstuga 1811", står det över en grupp lekar, "Hustru Anna Håkansdotter i torpet Wallhall vid Landeryd, född och upfödd i Drestad" över en annan. Andra proveniensuppgifter lyder: "Dicterad af Botvid Livin, som lärt den af gamla pigan Brita från Helgona socken"; "Lekar upptecknade efter trenne Dalkullor och en Dalgosse. Upsala nov. 1817"; "J. H. Schröder mindes sig i Västmanland ha hört följande..."; "Mademoiselle Mems, Millingtorp, Kisa, 1811"; "Gamla Demoiselle Follin, Landeryd"; "Fru Geijer och madem. Liljebjörn från Wermeland"; "Fru Knös, Upsala" o. s. v. Vad Rääf och bröderna Wallman presterat skulle med en modern term kunna kallas en Gallupundersökning så god som någon över lekvanorna i 1810-talets Sverige.

Tyvärr föreligger icke alla uppteckningar i detta goda skick. En hel mängd saknar helt proveniensuppgifter, och brev, uppteckningar, avskrifter m. m. har tydligen vid volymens bindning blandats ungefär som motiven i en bättre detektivroman. Det är därför endast med stora svårigheter och efter ingående studier av handstilarna, som man kan fastslå, vilka meddelarna är bakom den del av materialet vid vilken Wallman eller Rääf ej lagt sin hand.

En systematisk genomgång av Wallmans variantsamling del 3 bragte i dagen ett brev daterat den 6 februari 1818 från dåvarande rektorn för Frösö trivialskola utanför Östersund Gunnar Backman. Av detta brev, som är ställt till någon ej namngiven person, titulerad "Högädle och Höglärde Herr Magister", framgår det, att brevskrivaren blivit uppmanad att ge besked om vilka lekar, som var gängse i Jämtland. I en omfångs-

rik bilaga till brevet ger han också de önskade upplysningarna. Av svaret kan man se, att Backman måste ha arbetat efter en på ett grundligt sätt uppställd systematisk förteckning över svenska lekar. "Att gå i ordning efter *Catalogus ludorum*", skriver han, "så vet jag för närvarande inga andra vara kända af A) Barn- och Waggvisor [än] N:o 1, 4, 8, 11, 12; B) Barnlekar: N:o 2, 3; C) Alla nummer; Hit tyckes höra: att intagas i Frimurare-Orden..." Sedan katalogen punkt för punkt på detta sätt genomgåts, följer i ett utförligt tillägg redogörelsen för ett antal lekar, som antagligen ej är omnämnda i lekkatalogen.

Efter detta fynd granskade jag med förnyad iver återstoden av variantsamlingen. Jag fann snart ett liknande "katalogsvar" avgivet av dåvarande magistern, sedermera prosten Abraham Ahlqvist rörande öländska lekar, samt ett brev vari han omtalar, att han i början på februari 1818 "besvarade ditt brev och afsände en förteckning på de Folklekar, jag kunnat få reda på här å orten". Någon adressat finns icke angiven i brevet, men det är avsänt till Stockholm, där, såsom framgår av dateringens på en samling lekar skrivna med Johan Wallmans handstil, denne just då befann sig. Kunde det vara Wallman, som var författaren till lekkatalogen, *Catalogus ludorum*?

Så långt kommen erinrade jag mig, att i Nordiska museets arkiv förvarades en icke obetydlig samling Wallmanpapper. Det kunde kanske löna sig att ta en titt på dem. Och det gjorde det! Där fann jag den saknade lekkatalogen. Det är ett litet handgjort häfte, fullskrivet med en handstil, som i sin prydlighet och energiska pregnans på långt håll avslöjar Wallman som ägaren. I häftet har han på ett klart, redigt och om stor kunskap och omsikt vittnande sätt disponerat sitt lekmateriel i skilda paragrafer och momment. Det lilla utomordentligt intressanta häftet är inte bara en av våra tidigast kända och bevarade frågelistor, ty som sådan får det lov att anses trots frånvaron av frågetecknen, utan även det troligen äldsta kända försöket att skapa en genomförd leksystematik. I annat sammanhang hoppas jag få återkomma till detta förhållande liksom till en redogörelse för lekkatalogens innehåll.

Den funna listan har tydligen varit i flitigt bruk. Vid åtskilliga lekar finns ett flertal olika tecken, som uppenbarligen utmärker, att leken är belagd hos någon viss sagesman eller på någon viss ort. Med blyerts finns på pärmbladets innersida en dimunitiv anteckning, som synes bestyrka detta antagande. Där står "b. Wästbo, m. Gjöinge". Dessa b och m återfinns inuti listan, och får väl anses tyda på att de så förmärkta lekarna är kända i Wästbo, resp. Gjöinge. Att döma av de ingångna svaren har listan distribuerats förutom till Jämtland och Öland även till Västerbotten, Västergötland, Blekinge och olika orter inom Östergötland.

Lekkatalogens ålder framgår av Backmans och Ahlqvists brev. Emellertid visar det sig, att den funna listan inte kan ha varit densamma som den Backman arbetat efter; denna förefaller ha varit utförligare än den av mig återfunna. Detta tyder på, att den funna listan sannolikt är äldre än den Backman använde sig av; möjligen kan den vara ett första försök från Wallmans sida till disposition av sitt lekmaterial. Avsevärt äldre än Backmans version av 1818 kan den emellertid icke vara, då Wallmans lekinsamling synes ha varit som livligast åren 1811—1818. Jag skulle förmoda, att den tillkommit 1817.

Mycket talar nämligen för att Wallman just det året intensifierat sina uppteckningar. Motivet kan gissningsvis ha varit, att han förberedde en publicering av sina och Rääfs samlingar, som han vid denna tid hade i avskrift. En sida i variantvolymen med överskriften "Noter till samlingen" och innehållande ord-förklaringar med hänvisning till bestämda med nummer utmärkta lekar bestyrker denna förmodan. En passus i nyssnämnda brev från Abraham Ahlqvist tycks också peka i samma riktning. Han skriver nämligen: "— — — emedlertid då jag nu fått detta tillfälle att afsända mina samlingar härtill, så begagnar jag det, i fall du däraf kunde hämta någon upplysning, innan ditt verk vore tryckt". Att något var i görningen framgår också av en not till den i november 1817 skrivna inledningen till tredje delen av Geijer-Afzelius Svenska folkvisor. Afzelius skriver där på tal om bröderna Wallmans lekar, att "med dem lär allmänheten framdeles få göra en närmare bekantskap, då snart

deras betydliga samlingar af svenska folklekarne äro färdiga att läggas under pressen". Incitamentet till Wallmans eventuella utgivningsplaner kan man kanske anta att Afzelius' egen folkviseutgåva var. Rääf hade ställt sig synnerligen kritisk gentemot Afzelius' kompetens som folkviseditor och trots upprepade påstötningar från Afzelius vägrat honom sin medverkan. En så kritisk och samvetsgrann natur som Wallman måste ha hyst liknande åsikter, och det är därför inte otänkbart, att han som följd härav beslutat sig för att ge ut äktare vara. För övrigt låg ju intresset för folkdikten i tiden, livligt stimulerat av Götska förbundet. Hur det nu än förhöll sig med Wallmans publiceringsplaner, till något resultat förde de inte; det var först genom Arwidsson som hans och Rääfs samlingar skulle bli utgivna.

Även andra förhållanden än de nu omnämnda tyder på ett särskilt livligt intresse för våra lekar omkring 1817—1818. Ett brev från Elias Fries av den 12 april 1818 till dåvarande docenten i fäderneslandets antikviteter, sedermera riksantikvarien J. G. Liljegren, utgör sålunda ett svar på en förfrågan från denne angående lekar. Här förefaller det (Liljegrens brev har jag ännu inte kunnat återfinna, Fries finns i Vitterhetsakademimens arkiv) som om det varit en av Ihre i en dissertation (framlagd av Moman 1750) publicerad gammal versifierad lekramsa, som utgjort "lekkatalogen". Samma förfrågan efter samma "carmen rhythmicum vetus" hade Wallman för övrigt själv fått mottaga, såsom framgår av ett brev från Wallman den 13 januari 1818. Hur det så att säga låg i luften att forska med tillhjälp av förfrågningar i landsorten framgår av några rader i slutet av Fries brev till Liljegren. Han skriver: "Emedlertid förtjenar ett så intressant ämne, som våra folklekar egen handläggning. Jag tror du framdeles arbetar mera deruppå. Skaffa dig collectörer i flera Lands-orter, t. ex. Ahlqvist på Öland — en magister Joh. Lindberg i Sexdrega i Vestergothland etc. Till denna, som är en lustig Herre, min gode vän, men en Stor Charlatan! skall jag, om du vill, skriva. Han blir dig visst nyttig, men bör huggas på fingrarna ibland! Me semper

paratissimus habebis. Forsander eller kanske bättre Sandell känner de Skånske, Smålandske m. m.”

Wallman och Liljegren var heller inte ensamma om att skaffa sig ”collectörer i flera Lands-orter”. I den Wallmanska variantsamlingen fann jag en liten överkorsad lapp med följande text:

”^{1mo} Om våra förfäders Samqväm och de derifrån ännu bi-behållna plägseder.

^{2do} Om deras fäster, besynnerligen om Julens firande i äldre och nyare tider. — Härvid önskas få veta huru Julen firas i Bergslagen samt en underrättelse om de öfriga fäster som ännu derstädes firas till Midsommars eller Maji stängen.

^{3tio} Om Bröllopp — härvid önskas få en utförlig beskrifning om Brölloppen i Bergslagen. . .

^{4to} Upplysning om de i Bergslagen bruklige Spelinstrumenter.
De ^{3ne} Jul Lekarne:

1. Sätta rofvor, stå i sän.
2. Sticka skomakarn, gömma ägg.
3. Hälsa på Påven.”

På lappens baksida återfinns början till ett utförligt svar; fortsättningen har jag återfunnit på ett annat ställe i samlingen. Av svaret framgår dels att skrivaren av stil och stavning att döma varit en enkel man av folket, dels att den Bergslags, som avses, är den östgötska med socknarna Vånga och Risinge, ej den i Dalarna som Arwidsson uppger i Svenska Fornsånger, där ett par av de anförda lekarna återges. Författaren till det lilla P.M:et är anonym. Efter en jämförelse mellan handstilen och stilar tillhörande personer, som möjligen kan komma ifråga, är jag närmast böjd för att misstänka Ydredrotten själv, Leonard Rääf, för att ha fört pennan. Flera skäl talar för att frågeformuläret tillkommit på 1810-talet.

Slutligen: vem var Johan Wallman? Han föddes 1792 i Linköping som son till en kyrkoherde, blev fil. mag. i Uppsala 1815, invald i Götiska förbundet 1821, lärare i naturhistoria vid Linköpings gymnasium 1822, småningom lektor, kyrkoherde i Slaka och prost. Utan tvekan var han en stor vetenskaplig begåvning med vida — kanske allt för vida — intres-

sen. Sin ungdoms forskning ägnade han åt folkdikt och folktro samt botanik, i vilket ämne han redan 1815 blev föreslagen till professur. Med åren vände han intresset alltmer mot arkeologi och lingvistik. Sina många forskningsfärder genom svenska bygder började han med en lång resa genom Götaland 1819—21 som kronprinsens stipendiat. I Götiska förbundet var han en flitigt arbetande broder och publicerade åtskilliga lärda avhandlingar i förbundets tidskrift *Iduna*. År 1826 invaldes han i Vitterhetsakademien, vars stora pris han vann två gånger. "Vad som utom allt förhöjde hans värde som människa, ämbetsman och lärare", skriver en av hans lärjungar, "var hans orubbliga rättskänsla, hans avsky för allt våld, hans förakt för all så kallad andlig högfärd. Livets erfarenhet och människokännedom ansåg han vara av högre värde än några dussin glossor och grammatikaliska termer"...

Johan Wallman avled 1853. Han lämnade mycket fullbordat efter sig, men också mycket antytt, idégivet och drömt. En stor del av detta låg antecknat och uppskisserat i hans stora manuskriptsamlingar. Hans syster Beata, som möter oss i hans uppteckningar som en glad försångerska till hans lekar, höll länge pietetsfull vård om dessa. En septemberdag 1872 fick hon ett besök. Det var en man, som var kongenial med forskaren Wallman i hans fosterländska patos, nämligen Artur Hazelius. Den 12 september skriver han till sin hustru:

"— — — Tisdag morgon besökte jag en gammal mamsell Vallman, som bor strax vid Slaka kyrka. Hennes bror, som var lektor i Linköping, var en utmärkt fornforskare, och sedan jag språkat litet med gumman frågade jag efter hans papper. Hon lät mig genomse en bunt, och jag fick taga vad jag ville (teckningar af grafstenar och h[var]jehanda annat). Om fredag — öfverenskomms det — skulle jag återkomma och då få genomse en hel stor kista. Du kan förstå, att detta skulle vara i min smak. — Gumman var utmärkt älskvärd och snäll. — Den 13 sept. (fredag). I dag har jag varit hos den älskvärda gamla gumman Vallman vid Slaka kyrka och under flera timmar sysslat med hennes brors papper, samt kommit hem med en ordentlig börda af delvis högst intressanta saker, bref, rese-

anteckningar m. m. — I nästa vecka skall hon ytterligare skicka mig några bundtar. — Det hade lönat sig att göra en resa hit ned endast för *den* sakens skull. — Nu skall hon emellertid ha både *din* och min fotografi, och kommer att räknas till de käre af våra gamla vänner.”¹

”Gamle doktorn” hade rätt. Wallmans papper var värda att räddas, och det är betecknande att det var Artur Hazelius som kom att ta hand om dem. Särskilt den gamle Linköpingslektorns folkloristiska samlingar är betydelsefulla. Att publicera dessa liksom också att närmare klarlägga den betydelse Götiska förbundet haft för etnologiens och folkloristikens utveckling i vårt land är två nog så angelägna uppgifter för svensk kulturforskning.

¹ Brevet ingår i det Hazeliuska familjearkivet och utdraget har ställts till mitt förfogande genom förmedling av fil. dr Gösta Berg.